

Ks. Antoni TRONINA
(Lublin, KUL)

MISTYKA KRZYŻA W SYRYJSKIEJ *GROcie SKARBÓW*

Grota Skarbów jest zbiorem podań starochrześcijańskich i jeszcze wcześniejszych midrasz żydowskich, związanych z postaciami pierwszych rodziców. Nie można jej jednak zaliczać do apokryfów Starego Testamentu, gdyż jest to dzieło powstałe już w środowisku chrześcijan języka syryjskiego, a później przetłumaczone na szereg innych języków lokalnych wspólnot kościelnych. Krytyka literacka pozwala wyróżnić w tym dziele kilka warstw redakcyjnych, z których pierwsza sięga czasów Orygenesusa († 254). Ostateczna kompilacja całości musiała się dokonać u schyłku VI wieku, skoro wspomina się w niej imiona Ojców Kościoła, świętych biskupów Cyryla Aleksandryjskiego († 444) i Sewera Antiocheńskiego († 538)¹.

Ostatni wydawca tekstu syryjskiego, Su-Min Ri², wyodrębnił w jego tekście siedem większych jednostek literackich. Rozdziały I-V stanowią komentarz do Rdz 1-3, oparty na krótkich cytatach tekstu biblijnego. Przypomina to egzegezę rabinacką, korzystającą z reguł hermeneutycznych rabiego Akiby. Rozdziały VI-XXIII kontynuują parafrazę dziejów biblijnych, aż do pochowania Adama na Golgocie; brak w tej sekcji cytatów skrypturystycznych, z wyjątkiem opisu arki (rozd. XIV). Jednak rozdziały XVIII-XXI są już przykładem egzegezy typologicznej, która będzie szeroko rozwinięta w centralnej sekcji utworu³. Opowiadania biblijne są tu swobodnie przepracowane i uzupełnione elementem legendarnym. Przypomina to metodę stosowaną w egzegezie qumrańskiej (*Rewritten Bible*)⁴.

Z tej właśnie sekcji (rozd. XVIII-XXI) pochodzą pierwsze wzmianki o krzyżu Chrystusa, którego zapowiadały dzieje patriarchów. Trawestacja te-

¹ Pierwszym tekstem, który cytuję *Grotę*, jest pewien traktat astronomiczny z VII wieku. Od tego czasu znajomość tego dokumentu jest coraz większa.

² Por. *Caverna thesaurorum*, ed. Su-Min-Ri: *La Caverne des trésors. Les deux recensions syriaques*, CSCO 486-487 (script syr. 207-208), Louvain 1987.

³ Por. tamże, CSCO 487, s. XIX-XXI.

⁴ Por. J.G. Campbell, *The Exegetical Texts*, Sheffield 2004, 25.

matu arki Noego pozwala dopatrzeć się w tekście biblijnym (Rdz 8) nie tylko tajemnicy Ducha Świętego, ale także zbawczej mocy Krzyża:

„Wówczas arka, niesiona na skrzydłach wiatru, popłynęła ponad falami, od Wschodu ku Zachodowi, od Północy na Południe, znacząc na wodach Krzyż”⁵.

Już tradycja żydowska⁶ dostrzegła we frazie „powiał wiatr (*ruach*) nad całą ziemią” (Rdz 8, 2) zapowiedź Bożego „Ducha (*ruach*) pocieszenia i ulgi”. Natomiast wzmianka o krzyżu z pewnością nawiązuje do „znaku Syna Człowieczego” (Mt 24, 30n), jaki pojawi się na niebie przed Sadem Ostatecznym. Nieco dziwne wyobrażenie znaku krzyża, kreślonego przez arkę na wodach potopu, trzeba zestawić z wcześniejszym świadectwem św. Justyna⁷.

Drugi epizod z życia Noego, zapowiadający tajemnicę krzyża Chrystusa, został potraktowany już szerzej przez autora *Groty Skarbów*:

„Noe, który napił się wina, symbolizuje ukrzyżowanie naszego Pana, jak to wyśpiewał o Nim błogosławiony Dawid: «Pan ocknął się jak śpiący, jak wojownik winem zmożony» (Ps 78, 65). Dlatego niech zamilkną heretycy, którzy twierdzą, że to Bóg został ukrzyżowany. [Dawid] nazwał go wtedy Panem, podobnie jak powiedział Paweł w Dziejach: «Bóg uczynił Go Panem i Mesjaszem, tego Jezusa, którego wyście ukrzyżowali» (Dz 2, 36)”⁸.

Tu znowu obserwujemy charakterystyczne dla teologii judeochrześcijańską połączenie świadectw skryptyurystycznych Starego i Nowego Testamentu. Proroctwo Ps 78, 65 pozwoliło autorowi odczytać Rdz 9, 21 w kluczu chrystologicznym⁹. Cytat z Nowego Testamentu (Dz 2, 36) ma tylko uzasadnić jedność ekonomii zbawczej i centralną rolę Krzyża w objawieniu biblijnym.

Kolejny fragment *Groty Skarbów* jest świadectwem mocnego wpływu mistyki żydowskiej na tradycję chrześcijańską, zachowaną w kościele syryjskim. Chodzi tu o temat „środką ziemi”, którym jest grób Adama w Jeruzalem¹⁰. Na rozkaz Noego, Sem złożył ciało praojca Dawida w „środku ziemi” i ustanowił Melchizedeka strażnikiem tego grobu:

„Kiedy bowiem Bóg uczynił ziemię, Jego moc (dosł. ramię) biegła przed Nim, a ona (tj. ziemia) z czterech kierunków biegła za Nim, jak wichry i lekkie wietrzyki; tam też Jego moc zatrzymała się i spoczęła. Tam dopełniło się dzieło zbawienia dla Adama i dla wszystkich jego dzieci”¹¹.

⁵ *Caverna thesaurorum* XIX 5, CSCO 487, 56-57.

⁶ Por. *Chumasz Pardes Lauder*, I: *Bereszit*, red. S. Pecaric, Kraków 2001, 54.

⁷ Por. *Dialogus cum Iudaeo Tryphone* 138, 2, PG 6, 793B, tłum. A. Lisiecki, POK 4, 345: „Noe w drzewie znalazł zbawienie, jako że razem z swoimi unosił się na wodach”.

⁸ *Caverna thesaurorum* XXI 18-19, CSCO 487, 62-63.

⁹ Ojcowie Kościoła chętnie podejmują alegoryczny wykład tego tekstu, znany już Filonowi, por. *La Bible d'Alexandrie*, vol. 1: *La Genèse*, ed. M. Harl, Paris 1994, 142-143.

¹⁰ Por. A. Tronina, *Moria – Syjon – Golgota: transpozycja symbolu*, RBL 36 (1983) 116-122.

¹¹ *Caverna thesaurorum* XXII 8-9, CSCO 487, 64-65.

Żydowska symbolika „środka ziemi” z łatwością została przeniesiona na miejsce ukrzyżowania Chrystusa w Jeruzalem. Św. Cyryl Jerozolimski († 387), zapewne pod wpływem odnalezienia drzewa Krzyża przez cesarżową Helenę, rozwija ten temat w swych katechezach, idąc za myślą św. Ireneusza: Chrystus „wyciągnął ręce na krzyżu, aby uchwycić krańce ziemi. W rzeczywistości Golgota jest środkiem ziemi [...]”¹².

Rozwinięciem tej samej myśli jest następny (XXIII) rozdział *Grody Skarbów*. Znajdujemy w nim wyjaśnienie czterech nazw „środka ziemi”, zaczerpnięte z Ewangelii:

„Kiedy Sem złożył ciało naszego ojca Adama na tym miejscu, każdy z czterech kierunków [ziemi] oddzielił się od innych, a ziemia rozwarła się w formie krzyża. I zaraz Sem z Melchizedekiem pochowali tam ciało Adama. Cztery kierunki [ziemi] zbiegły się, wracając jedne ku drugim, przykryły jego ciało. Natychmiast też zamknęła się brama tego miejsca. Miejsce to nazwano Qarqafta (tj. Czaszka)¹³, gdyż tam znajduje się Głowa całej ludzkości. [Nazwano je] także Golgota, gdyż jest zaokrąglone; i Rezipta¹⁴, gdyż tam została strzaskana głowa Tyrana, czyli Szatana; i Gefifta¹⁵, gdyż tam zgromadzą się wszystkie ludy”¹⁶.

Zrozumiałe, że semickie etymologie powstały w środowisku judeochrześcjan i nie mogły znaleźć zastosowania w literaturze greckiej ani łacińskiej.

Kolejna sekcja *Grody Skarbów* (XXIV-XXVII), opisująca dalsze dzieje patriarchów sprzed potopu, wydaje się dodatkiem redakcyjnym. Nie wnosi ona nic nowego do omawianej tutaj problematyki. Natomiast sekcja centralna (XXVIII-XXXIV 10) uzupełnia tekst biblijny licznymi elementami legendarnymi. Tematem narracji jest tutaj historia początków Izraela, od Abrahama do Mojżesza (Rdz 11 – Pwt 34). Każdy element opowiadania uzupełniony jest egzegezą typologiczną, co ponownie wskazuje na judeochrześcjanstwo jako źródło teologii Krzyża¹⁷.

Szczególnie ważne w tej sekcji utworu są dwa dłuższe fragmenty, z których pierwszy dotyczy symboliki ofiary Abrahama (XXIX 1-14), a drugi – typologii drabiny Jakuba (XXXI 17-19). Izaak jako typ Chrystusa to temat przejęty z midraszu i chętnie wykorzystywany przez Ojców Kościoła¹⁸. *Jaskinia Skar-*

¹² Cyrillus Hierosolymitanus, *Catechesis* XIII 28, PG 33, 805B; przekład według J. Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, tłum. S. Basista, Kraków 2002, 313.

¹³ Por. Mk 15, 22: „Golgota, to znaczy miejsce Czaszki”.

¹⁴ Por. J 19, 13. Ewangelia syryjska oddaje grecką nazwę *Lithostrotos*, „miejsce wybrukowane”, rdzeniem słownym wyrażającym ideę tłuczenia kamieni (na bruk).

¹⁵ Por. J 19, 13. Syryjski odpowiednik nazwy *Gabbata* nasuwa obraz gromadzenia pod skrzydła, zob. Mt 23, 37; Łk 13, 34.

¹⁶ *Caverna thesaurorum* XXIII 16-18, CSCO 487, 68-69.

¹⁷ Por. Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, s. 295-303.

¹⁸ Źródła żydowskie i chrześcijańskie zebrał i opracował K. Bardski, *Abraham – tajemnica ojcostwa. Tradycja Izraela i Kościoła wyjaśnia Rdz 22, 1-14, Oż 16*, Kraków 1999.

bów poświęca mu cały rozdział XXIX, który dla redaktora utworu ma niewątpliwie centralne znaczenie:

1. „Abraham miał 99 lat, gdy Bóg wszedł do jego domu i obdarzył Sarę synem (Rdz 18, 1-15).
2. Abraham miał sto lat, gdy mu się urodził Izaak (Rdz 21, 5).
3. Izaak miał dwanaście lat, kiedy ojciec zabrał go na górę Jebus, do Melchizedeka, kapłana Boga (Rdz 22, 1-19).
4. Góra Jebus to góra Amorejczyków; to w tym miejscu miał stanąć krzyż Chrystusa.
5. Tam właśnie wyrosło drzewo, które zatrzymało baranka dla ocalenia Izaaka.
6. Miejsce to jest środkiem ziemi, grobem Adama, ołtarzem Melchizedeka; [jest to] Golgota, Qarqafta i Gefifta.
7. To tam Dawid ujrzał anioła trzymającego miecz ognisty.
8. Tam Abraham złożył Izaaka na ołtarzu i ujrzał Chrystusa, Jego zbawczy krzyż i zbawienie naszego ojca Adama.
9. To drzewo stało się symbolem krzyża Chrystusa, naszego Pana [a baranek w jego gałęziach symbolizował ludzką naturę Słowa jednorodzonego].
10. Dlatego wezwałem naszego Pana, zaś apostoł Paweł napisał, że Jego człowieczeństwo stało się jego [Pawła] rozkoszą: «Gdyby Go poznali, [nigdy nie] ukrzyżowaliby Pana chwały» (1Kor 2, 8). Tenże Paweł mówi na początku listu: «Paweł, sługa Boga, apostoł Jezusa Chrystusa» (Rz 1, 1; 1Kor 1, 1; 2Kor 1, 1). Nie jest [więc prawdą to], co piszą Cyryl Bezbożny i Sewer Obrzydły, którzy odnoszą cierpienie do wiecznej natury.
11. A przecież gdy Chrystus miał osiem dni, Józef Oblubieniec Maryi stawił się, aby obrzezać Dziecię, zgodnie z tym, co [napisano] w Prawie, i obrzezał Go według nakazu Prawa (Łk 2, 21; Rdz 21, 4).
12. Podobnie Abraham złożył baranka na ołtarzu jako typ ukrzyżowania Chrystusa.
13. Z tego też powodu Chrystus oświadczył otwarcie wobec tłumu: «Abraham pragnął widzieć moje dni; ujrzał i ucieszył się» (J 8, 56).
14. I zostało mu objawione, że Chrystus miał cierpieć zamiast Adama¹⁹.

W rozdziale tym obfitują imiona własne, spośród których imię Chrystusa prze-wija się aż ośmiokrotnie. Nie jest to zapewne przypadek, skoro w symbolice judeochrześcijan ósemka oznacza zapowiedź paruzji Chrystusa i przyszłego eonu²⁰. To samo znaczenie ma wzmianka o obrzezaniu Jezusa „gdy miał osiem dni” (por. Łk 2, 21) ma potwierdzić typologiczną lekturę Rdz 22. Wreszcie nestoriański dodatek apologetyczny (ww. 9n) podkreśla opór przeciwko monofizycznym sformułowaniom w pismach Cyryla i Sewera²¹. Teologia judeochrześcijan rozważa krzyż Chrystusa nie jako narzędzie karni, lecz jako zwy-

¹⁹ *Caverna thesaurorum* XXIX 1-14, CSCO 487, 86-89.

²⁰ Por. M. Szram, *Duchowy sens liczb w alegorycznej egzegezie aleksandryjskiej*, Lublin 2001, 138-139.

²¹ Zwięzłe przedstawienie poglądów obu autorów por. J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971, 109-112 i 355-356.

cięskie trofeum „Pana chwały” (1Kor 2, 8). „Jest on rzeczywistością duchową, która towarzyszy zmartwychwstałemu Chrystusowi”²².

Potwierdzeniem tej opinii, jaką wyraził już Jean Daniélou w swym klasycznym dziele, może być kolejny cytat z *Grody Skarbów*, dotyczący tym razem drabiny Jakubowej:

„drabina, którą widział Jakub, jest dla nas typem krzyża naszego Zbawiciela. Aniołowie, którzy wspinali się i schodzili na dół, to zapowiedź sług Ewangelii [posłanych] do Zachariasza, do Maryi, do magów i pasterzy. A Pan, stojący na wierzchołku drabiny, [zapowiada] Chrystusa, który zawiśnie na Krzyżu, aby zstąpić do Szeolu i nas zbawić. Kiedy Bóg ukazał błogosławionemu Jakubowi Krzyż Chrystusa, [wyobrażony] w drabinie, oraz aniołów, zstąpienie Chrystusa naszego Zbawiciela, a także Kościół, dom Boży i ołtarz [wyobrażony] przez kamień, ofiarę przez dziesięć i namaszczenie przez oliwę – Jakub udał się [na Wschód], aby tam wskazać na chrzest”²³.

Typologia drabiny z wizji patriarchy Jakuba (Rdz 28, 11-22) jest obecna już u św. Ireneusza²⁴. Także św. Justyn zalicza drabinę do zbioru *Testimoniów*, połączonych wspólnym hasłem „drzewo” (ξύλον); po długim wykazie typów biblijnych, stwierdza: „Chrystus odkupił nas przez ukrzyżowanie na drzewie [...]”²⁵. Świadectwa te są jeszcze jednym dowodem na judeochrześcijańskie korzenie tego zbioru; podobne zestawienia znane są także w judaizmie²⁶.

Kolejne dwie sekcje utworu nie zawierają żadnych wzmianek o krzyżu; tematem ich zainteresowań są głównie genealogie. Na ich późne pochodzenie wskazuje posługiwanie się tekstem biblijnym Peszitty, o którym to przekładzie wspomina dopiero Afrahat w IV wieku. Ostatnia sekcja stanowi w całości traktat apologetyczny, adresowany do Żydów²⁷. Zawarte są tu rodowody od Adama do Chrystusa (z dodatkiem imion kobiet; rozdz. XLIV), a następnie „apokryficzny żywot Jezusa”²⁸. Przeprowadzona w nim typologiczna egzegeza historii biblijnej nawiązuje swą treścią do dwu pierwszych sekcji utworu. Szczególnie interesujące są paralele pomiędzy grzechem prarodzców a męką Chrystusa, ujęte w formę synopsy kalendarzowej:

„W siódmej godzinie Ewa podeszła ku drzewu przekroczenia nakazu. O siódmej też godzinie Chrystus wstąpił na krzyż, drzewo życia [...]. O dziewiątej godzinie

²² Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, s. 295.

²³ *Caverna thesaurorum* XXXI 17-19, CSCO 487, 86-89.

²⁴ *Demonstratio praedicationis apostolicae* 45, Sch 62, 104: „Drabina jest obrazem krzyża; to przez krzyż właśnie ci, którzy w Niego wierzą, idą do nieba” (przekład za: Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, s. 301, przyp. 38).

²⁵ Justinus, *Dialogus cum Iudaeo Tryphone* 86, 6, PG 6, 681C, POK 4, 259.

²⁶ Daniélou (*Teologia judeochrześcijańska*, s. 301) cytuje tu Pseudo-Filona (LAB 17, 1-3).

²⁷ Jego fikcyjny adresat, „nasz brat Namosaja”, to zapewne żydowski uczonec w Piśmie (syr. *namosa*), jak sugerował już P. de Lagarde (*Mitteilungen*, III, Göttingen 1889, 64).

²⁸ Tak nazwał go A. Götz (Die Schatzhöhle, Überlieferung und Quellen, Heildelberg 1922).

w piątek Adam zstąpił z wysokości raju na niziny ziemskie. O dziewiątej godzinie w piątek Chrystus zstąpił z wysokości krzyża *do niższych części ziemi*, do tych co leżą w prochu²⁹.

Horarium pierwszych godzin człowieka w raju i ostatnich godzin Chrystusa na krzyżu to element charakterystyczny dla literatury syryjskiej, powstałej w środowisku mniszym³⁰. W oparciu o zestawienie prorocstwa (Ps 22, 30) z nauką apostołską (Ef 4, 9) dokonano tu interesującego rozwinięcia Pawłowej antytezy Adam – Chrystus. Kerygmat głoszony duchom więzionym w Otchłani (por. 1P 3, 19) to inny z tematów teologii judeochrześcijańskiej³¹. Szkoła aleksandryjska przejęła ten motyw, łącząc go ze zwycięską walką Chrystusa na krzyżu. Orygenes po mistrzowsku powiązał oba artykuły apostołskiego *credo*: „zstąpił do piekieł – wstąpił na niebiosy”. W *Komentarzu do Listu do Rzymian* tak przedstawia on zwycięstwo Chrystusa nad szatanem:

„On bowiem związawszy mocarza i powiódłszy go w tryumfie na swym krzyżu (por. Kol 2, 14n) wszedł także do jego domu, do domu śmierci, do Otchłani, i stamtąd porwał jego sprzęty, to znaczy wyrwał dusze, które ów mocarz tam trzymał [...]. Najpierw tedy związał go na krzyżu i tak wszedł do jego domu, do Otchłani, a wstępując stamtąd do góry wziął do niewoli jeńców (Ef 4, 8)”³².

Autor *Groty Skarbów* czerpie tu niewątpliwie inspirację z myśli Orygenesusa.

Rozwinięcie tej myśli, ale już w duchu judeochrześcijańskim, stanowi następny rozdział *Groty* (XLIX). Włącza on znany już motyw „środka ziemi” w traktat apologetyczny, adresowany do żydowskiego uczonego w Piśmie:

1. „W tym wszystkim Chrystus upodobnił się do Adama, jak jest napisane (Hbr 4, 15).
2. W tym samym miejscu, gdzie Melchizedek pełnił służbę kapłańską i Abraham ofiarował na ołtarzu baranka, tam właśnie zostało wzniesione drzewo krzyża.
3. Miejsce to jest środkiem ziemi; tam też cztery strony [świata] łączą się ze sobą.
4. Gdy bowiem Bóg stwarzał ziemię, Jego wielka moc biegła przed Nim, a ziemia z czterech stron biegła za nim.
5. Tam właśnie, na Golgocie, moc Boża zatrzymała się i spoczęła; tam też znieruchomiały cztery strony świata, stając naprzeciw siebie.
6. Miejsce to jest bramą świata, która pozostaje zawsze otwarta.
7. Kiedy Sem, wraz z Melchizedekiem, złożyli ciała Adama w środku ziemi, cztery strony świata zbiegły się i objęły Adama.
8. Natychmiast brama się zamknęła i nikt z synów Adama nie mógł jej otworzyć³³.

²⁹ *Caverna thesaurorum* XLVIII 17 i 30, CSCO 487, 154-155 i 156-157.

³⁰ Por. J. Woźniak, *Testament Adama*, w: *Słowo Twoje jest prawdą. Księga Pamiątkowa S. Medalii CM*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2000, 383.

³¹ Por. Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, s. 260-275.

³² Origenes, *In Epistulam Pauli ad Romanos* V 10, PG 14, 1052AB, tłum. S. Kalinkowski, PSP 57/1, 300.

³³ Por. XXII 8 i XXIII 15.

9. Kiedy został tu wzniesiony krzyż Chrystusa, Zbawiciela Adama i jego dzieci, brama tego miejsca otwarła się nad obliczem Adama³⁴.
10. Kiedy krzyż został wniesiony ponad nim, a Chrystus został przebity włócznią, krew i woda wytrysnęły z Jego boku i popłynęły w usta Adama. Stały się one chrztem dla niego i został przez nie ochrzczony. Złożył on wyznanie w słowach uwielbienia: «Wyznajemy Kapłana powszechnego i sławimy Cię, Jezu Chryste, bo Ty wskrzeszasz nasze ciała i zbawiasz nasze dusze». Krzyż dodał mu odwagi i utwierdził go w wielkiej nadziei, iż dotrze on do portu odpoczynku podczas wielkiego objawienia wtórnego, gdy On [Chrystus] wskrzesi go razem z wszystkimi jego dziećmi, które wyznają Jego mękę i śmierć.
11. Kiedy Żydzi ukrzyżowali Chrystusa na drzewie zielonym (Łk 23, 31), podzielili między siebie Jego szaty pod krzyżem, jak napisano (Mt 27, 35; Ps 22, 19; J 19, 24)³⁵.

Żydowski midrasz do Księgi Rodzaju został tutaj twórczo wykorzystany w katechezie chrzcielnej. Przytoczony tekst jest „mystyczny” w najgłębszym tego słowa znaczeniu. Motyw krwi Chrystusa spływającej „w usta Adama” będzie często powracał w ikonografii chrześcijańskiej³⁶. Najstarsze wyobrażenia (czaszka u stóp Krzyża) pochodzą z przełomu VI i VII wieku. Natomiast w literaturze apokryficznej temat grobu Adama na Golgocie pojawia się znacznie wcześniej. Rozwinięciem symboliki zarysowanej w *Grodzie Skarbów* jest etiopska *Walka Adama*:

„Gdy Izaak miał 12 lat, Abraham chciał go złożyć w ofierze Bogu na górze Bamos, która jest miejscem ukrzyżowania Chrystusa, znanym pod nazwą Golgoty, gdzie był stworzony Adam. Na niej to Abraham ujrzał drzewo zatrzymujące baranka, który ocalił Izaaka od złożenia go w ofierze. Na niej też złożono ciało Adama, na niej jest ołtarz Melchizedeka. Na niej Dawid ujrzał anioła Bożego, niosącego miecz, by zniszczył Jerozolimę”³⁷.

Widać wyraźnie, że tekst dotyczył pierwotnie góry Moria. Wizja Dawida (2Sm 24, 16) miała miejsce na klepisku Ornana, które z kolei Kronikarz utożsamiał z górą świątyni Salomona (2Krn 3,1). Kompilator chrześcijański przeniósł akcję wszystkich tych opowiadań na Golgotę, poświadczając tym samym wcześniejszą tradycję żydowską. Musiało się to dokonać po zburzeniu świątyni i przerwaniu kultu ofiarniczego. Odtąd Golgota stała się dla chrześcijan jedyną górą świętą i „środkiem ziemi”, gdyż tam dokonało się zbawienie świata³⁸.

³⁴ Przekład gruziński pomija ww. 4-9.

³⁵ *Caverna thesaurorum* XLIX 1-11, CSCO 487, 156-159.

³⁶ Por. B. Bagatti, *Note sull'iconografia di „Adamo sotto il Calvario”*, „Studi biblici Franciscani liber annuus” 27 (1977) 5-32.

³⁷ J.P. Migne, *Dictionnaire des Apocryphes*, I, Paris 1856, 310-311.

³⁸ Por. F. Salvoni, *Il Golgota e la Caverna di Adamo*, „Ricerche bibliche e religiose” 17 (1982) 52-58.

Ostatnie zdanie cytowanego fragmentu *Grotty Skarbów* (XLIX 11) nazywa krzyż „drzewem zielonym”, w nawiązaniu do słów Chrystusa z Łk 23, 31. Słowa te znajdują również bogate zastosowanie w sztuce, gdzie motyw „drzewa życia” jest chętnie podejmowany. Można uznać to zdanie za podsumowanie kerygmatu zamieszczonego w rozdziale XLIX.

Następne (L-LII) rozdziały *Grotty Skarbów* koncentrują się na wydarzeniach towarzyszących ukrzyżowaniu Chrystusa, poczynając od świadectwa „setnika strzegącego krzyża” (L 5). Święte instytucje Izraela (królestwo, kapłaństwo i prorocstwo) zostały mu odebrane w momencie ukrzyżowania Pana chwały (L 16). Końcówka rozdziału L zawiera dziwną legendę, która zdaje się być oryginalnym wkładem autora *Grotty*:

„Kiedy Piłat wydał wyrok skazujący na śmierć naszego Pana, oni udali się pospiesznie do świątyni i zabrali stamtąd drążki od Arki, aby uczynić z nich krzyż dla Chrystusa. Zaprawdę, uznali oni za stosowne, aby drewniane drążki, które dźwigały [tablice] przymierzy, posłużyły do dźwigania Pana przymierzy. Drewniane drążki do ukrzyżowania Chrystusa były tylko dwa: *Wysokość i Głębokość, Długość i Szerokość* (por. Ef 3, 18). Również Paweł Apostoł wykazał to wspaniale, aby ludy wiedziały, jak jest moc Chrystusa, obejmująca wysokość, głębokość i długość ziemi, a także jej szerokość. Kiedy podniosły one Chrystusa, [stał się On] lampą oświetlającą całą ziemię, a [kiedy] umieścili Go na świeczniku krzyża, osłabło światło słońca i zostało zakryte, a zasłona ciemności okryła oblicze całej ziemi”³⁹.

„Drążki od Arki” wymienione są po raz pierwszy w nakazie Pana dotyczącym budowy Przybytku (Wj 25, 13). Wersja grecka LXX mówi, że były one wykonane z „drewna nie gnijącego” (ξύλα ἄσθητα). Widocznie termin „drewno” wystarczył, aby i ten tekst biblijny dostał się do zbioru *testimoniów* o krzyżu Chrystusa. Dwa drążki, z których sporządzono krzyż, symbolizują tu dwa przymierza poddane jednemu Panu. Siedmiomiarowy świecznik, płonący przed Arką, nazywano „drzewem życia”; stąd zapewne piękna metafora „świecznika krzyża” na końcu cytowanego fragmentu (por. Mt 27, 38)⁴⁰.

Przykładem chrześcijańskiego *midraszu* jest kolejny rozdział *Grotty*, rozważający symbolikę octu podanego Jezusowi przed śmiercią:

„Kiedy ukrzyżowali Dziedzica na krzyżu, [zmieszali] kwaśny osad swej złości z ich kwasem i dawali Mu do picia grona z winnicy narodów”⁴¹.

Przez powiązanie tekstu Ewangelii (Mt 27, 48; J 19, 29) z prorocstwami Starego Testamentu (Ps 75, 9; Iz 5, 1-7; Pwt 32, 32n), autor stara się wykazać Żydom ich winę i odrzucenie:

³⁹ *Caverna thesaurorum* L 20-24, CSCO 487, 162-163.

⁴⁰ O zastosowaniu tego symbolu w tradycji Kościoła por. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. W. Zakrzewska – P. Pachciarek, Warszawa 1990, 408-413.

⁴¹ *Caverna thesaurorum* LI 7, CSCO 487, 164-165.

„Owa winnica gorzkich jagód [to] zgromadzenie krzyżujących, jej dom to gorzkie jagody, a jej synowie to cierpkie grona [...]. Podobnie uczynili Żydzi, gdy ukrzyżowali Chrystusa: podaną Mu gąbką wymazali oni i oddalili od siebie godność królewską, kapłańską, prorocką i mesjańską, a naczynia ich ciał pozostały spustoszone i opróżnione”⁴².

W równie zawiły sposób, w kontekście polemiki z Żydami, wyjaśnia dalej autor słowa Ps 118, 27 jako zapowiedź ukrzyżowania Chrystusa (LII 2). Po streszczeniu ciągu rodowodów biblijnych od Adama do Chrystusa, wyciąga nieoczekiwany wniosek:

„Widzisz, bracie nasz Namosaja, jak następują po sobie pokolenia od Adama aż do Żydów, a od Żydów jeszcze dalsze, aż do ukrzyżowania Chrystusa. Odtąd ofiary i święta żydowskie są zniesione, zgodnie z tym, co o nich powiedział święty Dawid: «Zawiążcie święta, aż do rogów ołtarza» (Ps 118, 27). Jakie to więzy? To pokolenia następujące po sobie. Ołtarzem zaś jest krzyż Chrystusa. Aż do krzyża następowały po sobie święta żydowskie, podobnie jak kapłaństwo, królestwo, prorocтво i Paścha. Od ukrzyżowania Chrystusa jednak wszystko to zostało zniesione u Żydów”⁴³.

Krzyż jako ołtarz – to temat szeroko rozwijany w chrześcijańskiej literaturze starożytnej⁴⁴.

Ostatnie dwa rozdziały (LIII-LIV) *Grody Skarbów* stanowią podsumowanie traktatu apologetycznego. Punktem wyjścia jest tu legendarne przedstawienie okresu od ukrzyżowania Chrystusa do Zesłania Ducha Świętego. Zdaniem Su-Min Ri⁴⁵, słyhać w tych opowiadaniach echo polemiki, jaka toczyła się w Cezarei Palestyńskiej na temat pochodzenia Jezusa i Melchizedeka. Kontrowersje pomiędzy szkołą Orygenesusa a rabinacką akademią w Cezarei ucichły dopiero w IV wieku, po zwycięstwie chrześcijaństwa. Polemiczny ton opowiadań zawartych w *Grodzie Skarbów* przemawia więc za ich starożytnością. Rozdział LIII gromadzi podania dotyczące roli Józefa z Arymatei i Nikodema podczas pogrzebu Chrystusa⁴⁶. Nie mają już one tej głębi, co opowiadania centralnej części utworu. Należy jednak przytoczyć przynajmniej te zdania, które wprost mówią o Krzyżu:

„Kiedy wypełniło się całe Prawo i Prorocy, a Chrystus został zawieszony na krzyżu, Józef, brat Nikodema i Kleofasa, przyszedł do Piłata [...]. Gdy [Józef] zdjął z krzyża ciało naszego Zbawiciela, Żydzi chcieli zaraz zabrać krzyż i odnieść go do świątyni, gdyż były to drążki od Arki [...]. Krzyż Jego bowiem był z drzewa świątyni [...]. Kiedy Józef zdjął Go z krzyża, zabrał też napis umieszczony u szczytu krzyża Chrystusowego, napisany ręką Piłata i wyryty po grecku, po łacinie i po hebrajsku”⁴⁷.

⁴² Tamże LI 12 i 17, CSCO 487, 164-165.

⁴³ Tamże LII 14-18, CSCO 487, 170-173.

⁴⁴ Por. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 372-375.

⁴⁵ Por. Su-Min-Ri, *Introduction*, CSCO 487, s. XXII-XXIII.

⁴⁶ Literackie rozwinięcie tych podań stanowi legenda o Świętym Graalu, por. A. Tronina, *W poszukiwaniu świętego Graala*, RBL 51 (1998) 134-138.

⁴⁷ *Caverna thesaurorum* LIII 1, 6, 13 i 20, CSCO 4787, 172-175.

Jak widać, zakończenie *Grotty Skarbów* nie wnosi nowych elementów teologicznych, a tylko nawiązuje do treści wcześniejszych. Ostatnia wzmianka o ukrzyżowaniu Chrystusa, pominięta w przekładzie gruzińskim, nawiązuje do apokryficznej korespondencji Jezusa z Abgarem:

„Syryjczycy nie mieli bowiem żadnego udziału w zabiciu Chrystusa; świadczy o tym Abgar, król Edessy, który chciał przyjść i spustoszyć Jeruzalem, ponieważ Żydzi ukrzyżowali Chrystusa”⁴⁸.

Legendarny założyciel kościoła syryjskiego jest tu przedstawiony jako współczesny Chrystusowi, choć w rzeczywistości Edessa przyjęła wiarę dopiero na przełomie II i III wieku⁴⁹. Wówczas też, przypuszczalnie, dokonana się pierwsza redakcja materiałów zebranych w *Grocie Skarbów*.

Podsumowując omawiany w tym przyczynku temat, zauważamy dużą różnorodność w przedstawieniu teologii krzyża. Wynika to ze złożoności utworu, który zdradza pochodzenie judeochrześcijańskie. Tradycja rękopiśmienna wiąże jego autorstwo z osobą św. Efrema (IV w.). Wiele elementów, na które staraliśmy się zwrócić uwagę, kaže jednak przynajmniej o sto lat wcześniej datować materiały, z których stopniowo ułożono księgę *Grotty Skarbów*. Miejsce jej spisania było zapewne syryjskie królestwo Adiabeny. Oryginał syryjski został jednak wcześniej przełożony na różne języki starożytnego Wschodu (koptyjski, gruziński, arabski, garszuni), co świadczy o wielkim zainteresowaniu jego treścią w łonie wschodniego chrześcijaństwa. Mistyka Krzyża, przedstawiona w trakcie zawartej tu narracji, potwierdza wielkie znaczenie tego fascynującego dokumentu, nie tylko dla badaczy historii teologii.

LA CROCE MISTICA NELLA CAVERNA DEI TESORI

(Riassunto)

Il testo siriano di provenienza giudeocristiana, attribuito alla scuola di S. Efremo, contiene elementi più antichi, risalenti al III secolo. Nella narrazione del testo, un ruolo importante si ascrive alla Croce di Cristo come preveduta dall'inizio del mondo. Il testo della *Caverna* ha servito come fonte di un altro apocrifo, Il Combattimento di Adamo.

⁴⁸ Tamże LIII 27, CSCO 487, 176-177.

⁴⁹ Por. M. Starowiejski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*, Warszawa 1999, 3.